

arra a megállapításra jut, az ismeretlen forrás egy Pszeudo-Bonaventura alapján készült, a *Život Pánához* hasonló életrajz lehetett. Mivel a szenvedéstörténet megjelenítésében kimutathatóan magyar nyelvemlékszövegeket használt fel Újfalusi Judit, meg merem kockáztatni azt a feltevést, hogy Jézus és Mária találkozásának leírásában is mára már elveszett nyelvemlékszövegekkel állunk szemben.

A harmadik szerkezeti egységben újra sok a betoldás. Újfalusi Judit a Krisztus feltámadását követő események érzékletes leírásához sokkal több részletet idéz fel Nikodémus evangéliumából, mint azt Cochem tette. A kérdés csak az, milyen nyelvű forrást használhatott. Kovács Eszter részletes érveléssel támasztja alá, hogy Újfalusi Judit egy, nyomtatásban is rendelkezésére álló cseh nyelvű Nikodémus evangéliumot fordíthatott le anyanyelvére, s ezek közül is az 1651-es kiadás szövegével mutat leginkább rokonságot (*Čtenij Nykodemowo. W němž se vypisuje, co se dalo při vmučenj Krysta Pána... W Holomaucy, 1651*). A kérdés végleges eldöntésére azonban a későbbiekben még alapos filológiai kutatásra lesz szükség.

A forráskiadvány a szöveggyűjteménnyel zárul. A *Makula nélkül való tükör*ből kiemeli egyrészt azokat a részeket, amelyek Cochem Krisztusról szóló életrajzából hiányoznak, másrészt amelyek ugyan szoros kapcsolatban állnak az eredeti Cochem-szöveggel, de esetükben más forrásokra is támaszkodott Újfalusi Judit. Azokat a részeket, melyeket a *Veliký život*ban, a *Život Páná*ban, illetve a *Čtení Nykodemovoban* talált meg – vagyis a cseh forrásokat –, dőlt betűkkel szedte, a magyar nyelvemlékeket vastagítással jelölte. A kiadvány végén egy személynévmutató és egy cseh nyelvű rezümé segíti a tájékozódást.

Kovács Eszter kutatásai újabb adalékokat szolgáltatnak ahhoz a sűrű szellemi, lelki, kulturális hálónak a jobb megismeréséhez, amely Közép-Európa országait és népeit összekapcsolta. A *Makula nélkül való tükör* szinte egyformán gyökerezik a német, cseh és magyar hagyományban. A szerző azzal, hogy Újfalusi Judit Krisztus életrajzából kiemelte és közölte azokat a részeket, melyek nem Cochem Krisz-

tus életrajzából valók, megteremtette a lehetőséget, hogy további részleteket azonosíthassanak a kutatók eddig ismert vagy újonnan felbukkanó forrásokban.

LAUF JUDIT

Újfalusi Judith, Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelméből Szüz, Szent Klára Szerzetében lévő Újfalusi Judith által Cseh nyelvből, Magyar nyelvre fordíttatott. És a tekintetes és Nagysagos Ujfalui Ujfalusi Klára Aszszony-nak, tekintetes, és Nagysagos Karancs Berényi György Uram, ő Nagysága kedves Házás-társának költségén ki-bocsátatott Nagyszombatban, A Jesus Társasága Académiája bő-tüivel, 1712-Eszkendöben, Faksimile kiadás Frauhammer Krisztina utószavával: A Makula nélkül való tükör magyarországi hatástörténete, Pytheas Könyvmanufaktúra – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, é. n. 543 p.*

Az utóbbi évtizedben szakmai körökben nagyon sokat foglalkoztak a *Makula nélkül való tükör*rel. Irodalomtörténészek, iskoladramával foglalkozó kutatók, néprajzosok, nyelvtörténészek körében valóságos reneszánszát éli. 2014-ben még egy konferenciát is tartottak róla (*Makulátlan tükör*, Könyvbemutató és Műhelykonferencia a Makula nélkül való tükör című kegyességi műről, 2014. december 4, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. A konferencián elhangzott előadások írott változatai megjelenés alatt). Ezeknek a kutatásoknak eredményeként nagyon sok új ismeretanyag halmozódott fel, s ezzel együtt a *Makula nélkül való tükör*nek az irodalmi kánonban betöltött szerepe is felértékelődött, és igény támadt egy hasonló kiadásra is. Megjelentetését Frauhammer Krisztinának, a Szegedi Vallási Kultúrakutató Csoport tagjának köszönhetjük. A kísérő tanulmányt is ő jegyzi. A rendkívül jól felépi-

* Az MTA – OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.

tett, körültekintő utószóban példamutatóan foglalja össze a különböző szakterületek kutatóinak a *Makula nélkül való tükörrel* kapcsolatos régi és új eredményeit. Néprajzkutatóként pedig – amint azt az utószó címe is jelzi –, külön hangsúlyt helyez a *Makula nélkül való tükör* magyarországi hatástörténetére.

Most az olvasó egy olyan könyv faksimile kiadását tarthatja a kezében, amely első megjelenésétől (1712) kezdve mintegy két évszázadon keresztül a katolikus hívek széles néprétegének – Bálint Sándort követve kijelenthetjük – a legolvasottabb népkönyvévé vált. Az igény oly nagy volt rá, hogy 1913-ig 25 alkalommal látott újra meg újra napvilágot. Felvetődik a kérdés, mi lehetett sikerének titka. Amint a hosszú címből is kiderül, ez egy olyan alkotás, amely Jézus Krisztusnak és szüleinek életét adja elő. Mindenek előtt el kell mondanunk, Jézus életét, a születésétől kezdve a haláláig bemutató, egybefüggő történeti leírást – sem kéziratot, sem nyomtatottat –, ezt megelőzően nem ismerünk magyar nyelven. A szerzetesi közösségekben ugyan zsolozsmázáskor és a refektóriumban tartott közös étkezések alkalmával rendszeresen sor került az aznapi liturgiához kapcsolódó bibliai részek (perikópák), és más épületes olvasmányok hosszabb-rövidebb felolvasására (szent atyák homíliái, szentek legendái, exemplumok, és nem utolsósorban Krisztus szenvedéstörténete), de a 18. század elején már nagyobb lélegzetű műre is igény mutatkozott. Korának ezt a kihívását jól érzékelve és felismerve kezdetetett bele Újfalusi Judit Krisztus életrajzának fordításába. Ő maga klarissza szerzetesnő volt, és a nagyszombati kolostor falai között élt. A nagyszombati jezsuita nyomda közelsége is ösztönzőül hathatott művének nyomdai megjelentetésére, és így az már nem rekedt meg a kolostor falain belül, hanem térben és időben egy, már általánosabbá váló, szélesebb olvasni tudó közönséghez is eljuthatott. Újfalusi Judit Krisztus-életrajzában az a nagyszerű és utánozhatatlan, hogy csodálatra méltó módon gyúrta össze, ötvözte a fordítandó szöveget és saját betoldásait egy új művé. A fordítás alapjául a német kapucinus, Martin von Cochem: *Das grosse Leben Christi...* című munkája negye-

dik kiadásának (1681) szinte szó szerinti, cseh nyelvű változatát használta (vö. Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 156 p. [Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténet tanulmányok, 9].) Frauhammer Krisztina a faksimile kiadáshoz írott utószavában kiváló összefoglalást ad arról, hogyan és miért válhatott Cochem a katolikus német tartományok legolvasottabb írójává, és már kortársai közül is sokan miért fordították le, vagy használták forrásként műveit. Cochem a barokk kor igazi népi misszionáriusa volt, aki világos, egyértelmű, erősen az érzelmekre ható stílusával képes volt az egyszerű embereket is magával ragadni. Mindez oly mértékben sikerült, hogy a *Das grosse Leben Christi* szinte minden házban megtalálható volt, a német ajkú vidékeken Magyarországon is gyakorta forgatták. Műve – kora gyakorlatának megfelelően – kompiláció. Magába foglalja a középkor misztikusai (Szent Bonaventúra, Szent Gertrúd és Mechtild, Szent Brigitta), és hittudósai (Szent Bernát, Szent Anzelm) munkáit. Frauhammer Krisztina szavait idézem: Cochem írói célkitűzése volt „összegzését adni mindannak, ami eddig Krisztusról és az emberi üdvörtörténetről megjelent. [...] Ennél is meghatározóbb azonban, hogy kivételes stílusérzékének köszönhetően egy hatalmas hagyományanyagot sikerült összefognia és átörökítenie.”

Hozzá kell tennünk, ez a hagyományanyag sok évszázadon át bővült, és vált Európa keresztény kultúrájának szerves részévé, és ivódott bele az emberi lelkekbe. Ez is magyarázatul szolgál arra, hogyan tudtak Cochem művei a német nyelvterületen kívül – Magyarországon is – olyan nagy hatást kiváltani.

Újfalusi Judit célkitűzése azonban nem volt teljesen azonos Cochemével. Ő elsősorban arra törekedett, hogy Krisztus életének eseményeit állítsa középpontba, és Krisztus és Mária feddhetetlenségét bemutatva szembesítse olvasóját az igazi Makula nélkül való tükörrel. Ez tükröződik a Cochem könyvétől eltérő cím megválasztásában is; a „makula nélkül való tükör”, a „makula nélkül való bárány” szófordulatok Krisztusra és Máriára alkalmazva rendkívül gya-

koriak voltak hazai vallásos irodalmunkban. Újfalusi Juditnak arra való törekvése, hogy mindekenélőtt a cselekményre helyezze a hangsúlyt, a magyar változat felépítésében is megmutatkozik. Könyve elejéről elhagyta azt a 27 fejezetet, melyben Cochem teológiai és történeti alapvetést adott a későbbi fejezetekhez. Ezzel szemben a klarissza apáca Szent Emerencia és Stolanus, Szűz Mária nagyszüleinek életével kezdte az írását, indoklást is adott hozzá, mert „szükség meg-tudunk minémü Szent Életet viseltek az ő Nagy-Attyok és Annyok”, vagyis Szűz Máriáé és Krisztuséi. Később is következetesen elhagyott olyan fejezeteket, és hagyott ki a megmaradt fejezetekből olyan szakaszokat, melyek az események leírásának folyamatát gyengítették; így jócskán maradtak ki moralizáló elmélkedések, sőt imák is (részletesebben olvashatunk erről Frauhammer Krisztina utószavában).

S ahogy az ismertetés elején utaltam rá, Újfalusi Judit amellett, hogy lényegesen lerövidítette, átformálta a cochemi művet, sok esetben szükségét érezte, hogy ki is egészítse azt. Cochem többször él azzal a fordulattal, hogy „mivel a Szent Evangelisták el-mulatták le-írnya” (201.), ezért neki kell pótolnia, mit nem írtak meg részletesen az evangéliumban. Nagy-részt megadja a forrást is, miből dolgozott. Ezt Újfalusi Judit fordításában híven visszaadja, de azt egyetlen egyszer sem jelzi, hogy ő maga mely részekkel egészítette ki Cochem művét. Pedig erre különösen a nagyheti események kapcsán, és Krisztus feltámadása során gyakran sor került. Többek között több 15–16. századi magyar nyelvű kódexből (Érsekújvári kódex, Piry-hártya anyakódexe) másolt be Krisztus kinszenvedéséről olyan történeteket, melyeket Cochem Krisztus életrajzában nem talált, és Nikodémus apokrif evangéliumát is beleszötte az elbeszélésbe.

Újfalusi Judit ugyan a *Makula nélkül való tükör* címlapján határozottan állítja, hogy Krisztus életrajzát csak fordította, de amint a fentebb elmondottakból kitűnik, ennél sokkal többről van szó. Azzal, hogy a kolostorában a rendszeresen olvasásra kerülő, a magyar hagyományban mélyen gyökerező passiótörténeteket is felhasználta, nem csak az európai, de anélkül, hogy tudatosan

törekedett volna erre, a magyar középkori hagyományt is átmentette. S amilyen mesteri módon, a saját elképzeléseinek megfelelően a cselekményre koncentrálvá alakította át az alapforrást, és ötvözte azt eggyé a betoldásokkal, az az érzésünk támad, hogy valójában Újfalusi Judit tolla alatt született meg az első nagy terjedelmű, magyar nyelvű vallásos, szórakoztató epikus mű – megkockáztatom, talán a későbbi regény előfutáraként –, és ez a mű Krisztus életét adja elő.

A recenzió elején feltettem azt a kérdést, mi lehetett a *Makula nélkül való tükör* sikerének a titka. A kutatási eredményeket figyelembe véve igyekeztem meg is válaszolni. Ám úgy gondolom, a legfőbb értéke mindenekelőtt mégis szépségében rejlett, abban a szépségben, amelyet Bálint Sándor nagy átéléssel így ragadott meg Nagyboldogasszony ünneplése kapcsán: „... apokrif evangéliumok és középkori legendák, látomások és teológiai vélekedések a *divina dulcedo* ígézetében ötvöződnek benne kerek, költői egésszé, tükrözvén a barokk szuggesztív képszerűségét, emberismeretét. Átmentik a középkori hagyományt, és előkészítik a népi kultusz őszi virágzását, hiszen a könyv jámbor falusi tekintélyének a felvilágosodás, jozefinista papi racionalizmus mit sem értett. Ismeretlen cseh summázója [ma már ismerjük] és magyar fordítója remekelt vele: két évszázadon át a legnépszerűbb katolikus népkönyv, licenciátusoknak, búcsúvezető szentembereknek, olvasni szerető jámbor asszonyoknak egyik legkedvesebb, legépületesebb olvasmánya. A magyar és közép-európai búcsújáró parasztság szíve két évszázadon át éppen ezen [...] gerjedezett leginkább.” (BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Budapest, Mandala Kiadó, 1998, III, 205.) Frauhammer Krisztina az utószóban nagy felkészültséggel mutatja be, milyen kulcsfontosságú szerepe van a mai napig a *Makula nélkül való tükör*-nek a Bálint Sándor által is emlegetett európai és a vele összefonódó magyar középkori hagyományanyag ébren tartásában és táplálásában. Példákat sorol erre a népi színjátszás köréből, az egyházi ünnepkörökhöz kapcsolódó paraliturgikus gyakorlatokban betöltött szerepéről, az ikonográfiai megjelenítésről. Kitér arra is, hogy a szájhagyományban és az archai-

kus imáinkban az áthagyományozódás nem követhető egyértelműen nyomon. A *Makula nélkül való tükör*nek az archaikus imákkal való összefonódásáról egy példát azért hoznék. Korompay Klára kérdezte meg tőlem egy konferencia alkalmával, van-e utalás a *Makula nélkül való tükör*ben a Grál-motívumra. Kovács Eszternek a cseh és magyar változatot összehasonlító munkájából kiderült, ha érintőlegesen is, de bizony kell lennie. A *Makula nélkül való tükör* 109. fejezetében, amikor Cochem Szent Bonaventura alapján arról ír, hogy Húsvét napján „Uruk Jézus lelke éjfél után sok Angyalokkal, és Sz. Atyákkal a koporsóhoz ment”, ennek a történetnek a végéhez egy mondatot Újfalusi Judit hozzáfűz: „az Angyalok pedig (a mint némelyek írják) az ő szent vérét, és haj szálaikat, a ki le-hullott felszedték” (456–457.) Az egyik archaikus imánkban ez így hangzik: „Egy csöpp vére elcsöppent /Szent angyalok fölszedték / Arany kehölybe tötötték.” (KOROMPAY Klára, „Hét csöpp vére elcsöppent, aranytálba felvették” Grál-motívumok az archaikus népi imádságokban = *La joie des cours, Études médiévales et humanistes*, Szerk. Horváth Krisztina, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, 176–185). Ez a párhuzam arra ad példát, hogy a hagyományozódás fordítva is igaz lehet. Nem csak a *Makula nélkül való tükör* volt hatással az archaikus imádságra, hanem a 18. század elején a Grál-monda szóbeli hagyománya már olyan erősen élhetett, hogy a magyar Krisztus-életrajzba is bekerült egy motívuma.

Ha annak idején a jozefinista racionalizmus még nem is tudott ártani a „divina dulcedo ígézetének”, de korunk racionalizmusa már elsozdorta azt a naiv népi vallásosságot, amelynek a *Makula nélkül való tükör* is tápláléka volt. Az történik vele, ami a néphagyomány oly nagy részével, például a népdallal. Kihullik az egyszerű emberek emlékezetéből, és újra tudatosodik az értelmiségben, aki mint a hagyomány új őrzője és közvetítője újból szétsugározza arra a közösségre, amelytől tanulta. Ezért volt szükség a *Makula nélkül való tükör* faksimile kiadására is. A róla szóló konferenciák, tanulmányok sora jelzi, hogy értékei most az értelmiségben tudatosulnak. Mint érzelmi hagyo-

mányról nem mondhatunk róla le továbbra sem, tudatos számontartása nélkül kevésbé értenénk mai önmagunkat. A nyelv-, az irodalom-, a lelki-ségtörténet megértéséhez nélkülözhetetlen, nagybecsű forrás. Reméljük, nem végpontja, hanem csak állomása az idevágó kutatásnak. De értő olvasónak ma is élvezetes olvasmány.

Befejezésül álljanak itt a kiadásra vonatkozó adatok. A hasonmás a reprint kiadásokban nagy tapasztalattal rendelkező Pytheas Könyvmanufaktúrában egy, az első kiadásból (1712) fennmaradt példány alapján készült. Ez a példány ma az Országos Széchényi Könyvtárban található, és a tulajdonosbejegyzés szerint „Pordányi András Szent Ferencz Atyánk Congregatiojának meltatlan Directora” kapta ajándékul 1715-ben. A példány megválasztása azért is külön üdvözlendő, mert tudjuk, hogy Pordányi András megfordult a nagyszombati klarissza kolostorban, és személyesen is ismerte Újfalusi Juditot.

LAUF JUDIT

Robert Offner – Harald Roth – Thomas Sindlariu – Ulrich Andreas Wien (szerk.), Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542), Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Faksimile-Ausgabe, Hermannstadt – Bonn, Schiller Verlag, 2015, 364, [2] p. ill., ISBN 978-3-944529-62-2

A Kárpátok legkeletibb vonulatai által övezett, védett csücsökből, a Barcaságból a világ leírását tervezgetni a történelem bármely időszakában elképzelhetetlen, hagymázos vállalkozásnak tűnhetett. Mégis volt egyetlen olyan pillanat a művelődéstörténetben, amikor erre minden várakozás ellenére sor kerülhetett. A humanizmus és a reformáció erdélyi találkozásának metszéspontjában egy olyan személy tevékenysége áll, aki az imént megnevezett megismételhetetlen teljesítményt végrehajtotta. Erdély, illetve az ott élő százszok humanista reformátora, Johannes Honterus (1498–1549) először adott kortársainak olyan leírást az éppen ismert világról, amely nemcsak térképeken, hanem könnyebben